

VYČERPANÁ ZEMĚ ČTYŘ OTÁZEK

i. Válka miminek

Studené lednové odpoledne v Jeruzalémě, pozdní pátek před židovským šabatem. Zimní slunce, blížící se k horizontu, zbarvuje pozlacený Skalní dóm na vrchu Chrámové hory do krvavě oranžové. Z východu, kde zrovna muezzin dokončil svolávání k odpolední muslimské modlitbě na Olivové hoře, zlatý dóm zalévá rozmazaná narůžovělá koróna prachu a výfukových plynů.

V tuto hodinu je právě Chrámová hora, nejposvátnější místo judaismu, jedním z nejtíšších míst v tomto starodávném městě, vylidněném až na pár učenců v pláštích, spěchajících se svými knihami po chladném náměstí, zastíněném cypřiši. Kdysi tady stál původní svatostánek krále Šalamouna. Nacházela se v něm archa úmluvy, obsahující kamenné desky, na které Mojžíš údajně vyryl desatero přikázání. V roce 586 př. n. l. byl celý chrám zničen při invazi Babyloňanů, kteří vzali všechny židovské obyvatele do zajetí. O půl století později je perský císař Kýros II. Veliký osvobodil, aby se mohli vrátit a svůj chrám znovu vybudovat.

Kolem roku 19 n. l. nechal král Herodes Chrámovou horu opravit a obehnat opevněním, jenže za devadesát let ji znovu pobořili Římané. Přestože byli Židé ze Svaté země vyhnáni jak předtím, tak poté, je toto zničení jeruzalémského Druhého chrámu Římany nejproslulejším symbolem oné diaspory, do které se Židé rozptýlili v Evropě, severní Africe a na Blízkém východě.

Do současnosti se dochoval devatenáct metrů vysoký pozůstatek vnějších hradeb Druhého chrámu v jeruzalémském Starém městě, známý pod názvem Západní zeď či Zeď nářků, který je dnes povinným poutním místem Židů, navštěvujících Izrael. Aby ale nedopatřením nevstoupili přesně na místo, kde kdysi stála svatyně, zakazuje Židům oficiální rabínský dekret vystoupit až na samotnou Chrámovou horu. Přestože proti dekretu čas od času lidé protestují a je možné domluvit si výjimku, vysvětluje to, proč je Chrámová hora spravována muslimy, kteří ji také považují za posvátnou. Říká se, že prorok Mohamed odtud na okřídleném oři během jedné noci cestoval do sedmého nebe a zpět. Pouze Mekka a Medína, Mohamedovo rodiště a místo, kde je pochován, jsou považovány za posvátnější.

Podle zvláštní dohody mezi Izraelem a muslimy se na této posvátné půdě, které říkají al-Haram al-Sharif, mohou modlit pouze vyznavači islámu.

V dnešní době sem však už nezavítá tolik muslimů jako dříve. Před zářím 2000 se jich sem hrnuly tisíce, řadili se u fontány, obklopené kamennými lavičkami, a než vstoupili do mramorové mešity Al-Aksá s karmínovými koberci na druhé straně náměstí naproti Skalnímu dómu, provedli očistné mytí. Přicházeli především v pátek v poledne na imámovo každotýdenní kázání, výklad o současných událostech i o Koránu.

Jedno z tehdejších častých témat, vzpomíná Khalil Toufakji, lidé žertovně nazývali „biologická bomba Jásira Arafata“. Nejednalo se ale o žádný vtíp. Toufakji, který dnes působí v jeruzalémské Společnosti arabských studií jako odborník na demografii Palestiny, vzpomíná: „V mešitě, ve škole i doma nás učili, že máme mít hodně dětí, a to z mnoha důvodů. Pokud se naskytne problém v Americe nebo v Evropě, můžete se obrátit na policii. Ale v zemi, kde neexistují zákony, které by vás chránily, se musíte spolehnout na svou rodinu.“

Povzdechne si a hladí si svůj upravený šedý knír; jeho vlastní otec byl policista. „Tady potřebujete mít pro pocit bezpečí velikou rodinu.“ V Gaze je to ještě horší, dodává. Jeden vůdce Hamásu měl čtrnáct dětí a čtyři ženy. „Naše myšlení má původ u beduínů. Má-li člověk dostatečně velký kmen, všichni se ho bojí.“

Další z důvodů, proč usilovat o velkou rodinu, není pro Izraelce už vůbec legace. Nejlepší zbraní Organizace pro osvobození Palestiny, jak rád říkal její vůdce Arafat, jsou lůna palestinských žen.

Toufakji a někteří z jeho třinácti sourozenců patřili k půlmilionu věřících, hrnoucích se během ramadánu do mešity Al-Aksá a zaplňujících kamenné náměstí na al-Haram al-Sharif. To bylo před oním zářijovým dnem roku 2000, kdy Chrámovou horu navštívil v doprovodu izraelské pořádkové policie bývalý izraelský ministr obrany Ariel Šaron. V té době Šaron kandidoval na premiéra. V minulosti byl izraelskou komisí shledán vinen z úmyslného zanedbávání svých povinností, protože nezajistil ochranu více než tisícovce palestinských civilních uprchlíků, kteří byli pozabíjeni křesťanskými falangisty během libanonské občanské války roku 1982, zatímco jeho okupující izraelské jednotky jen přihlížely. Šaronova návštěva Chrámové hory, jejímž cílem bylo uplatnit izraelské historické právo na tuto horu, vyvolala demonstrace a házení kamenů, na což policie reagovala slzným plynem a gumovými projektily. Když kameny z Chrámové hory začaly dopadat na Židy modlící se u Západní zdi, nahradily gumové projektily ostré náboje.

V Jeruzalémě a jeho okolí si chaos během protestů vyžádal stovky mrtvých a konflikt později vešel ve známost pod názvem druhá intifáda. Nakonec došlo

i na sebevražedné atentáty – a pak, hlavně po zvolení Šarona premiérem, přišly roky vzájemných přestřelek, hromadného zabíjení, raketových útoků a dalších sebevražedných atentátů, až se Izrael začal obehnavat zdi.

Obrovská hradba z betonu a drátů, dlouhá přes dvě stě kilometrů, dnes téměř zcela obklopuje Západní břeh – až na místa, kde hluboce zasahuje za zelenou linii, ohraničující dobytá území, která Izrael okupuje od dob Šestidenní války, kterou roku 1967 vedl proti okolním nepřátelským arabským státům. Místy se klikatí skrz města jako Betlém a širší okruh Jeruzaléma, a stáčí se natolik, že izoluje jednotlivé čtvrti a odšťihuje Palestince nejen od Izraele, ale taky od sebe navzájem a od jejich polí a sadů, a dává tak podnět k obviněním, že jejím účelem je kromě zajištění bezpečnosti také zabírání území a studní.

Zabraňuje taky Palestincům v přístupu do mešity Al-Aksá, pokud tedy nežijí v Izraeli nebo v částech Východního Jeruzaléma, zahrnutých uvnitř hradeb. Z nich navíc izraelská policie pouští za detektory kovu u bran Chrámové hory často pouze palestinské muže nad čtyřicet pět let. Oficiálně se tak děje proto, aby arabská mládež nebyla v pokušení házet kamení po modlících se Židech – především židovských turistech, kteří zastrkávají psané modlitby do škvír mezi masivními bloky Západní zdi ze světlého vápence, tyčící se nad přílehlým náměstím.

Tento zvyk je obzvláště populární na začátku šabatu, ale v posledních letech se i pro Židy stalo velkým problémem se v pátek při západu slunce k Západní zdi vůbec přiblížit. Pokud tedy nejste muž patřící k *charedim*.

Hebrejské slovo *charedim* znamená „strach a třes“. V dnešním Izraeli slovo označuje ultraortodoxní Židy, jejichž strohé oblékání a přehnaná bázeň před Bohem odpovídají dávným stoletím a vzdáleným zemím, ve kterých žili jejich předkové během dvou tisíciletí diaspory. Ke znepokojení ostatních Židů si *charedim* Západní zeď úspěšně přisvojili a přeměnili ji na svou synagogu. Během *šabatu* ji zaplaví desetitisíce mužů v černých sutanách a kloboucích se širokým okrajem, kterým zpod vesty čouhají rituální trásně a kteří se uklánějí, třesou, jásají, modlí se, zpívají žalmy a chvalozpěvy; až na menší oplocený úsek vyhrazený ženám – tedy ženám, které se odváží ke zdi přiblížit. Židovské ženy, které trvají na svém právu ovinout se modlitebními šály a řemínky – nebo se ke zděšení *charedim* dotknou svitku Tóry a čtou z něj –, riskují, že na ně budou plivat *charedim*, kteří na opovážlivé rouhače házeli židle, a rabínové na ně budou ječet, že jsou kurvy, aby tak přehlušili jejich šabatové písně.

Radikální *charedim* mají za to, že ženy by měly doma připravovat šabatové jídlo pro své zbožné muže a jejich rozrůstající se rodiny. Přestože jsou stále menšinou, usilují izraelské *charedim* vytrvale o to, aby se to změnilo. Jejich taktika

je jednoduchá: rozmnožování. *Charedi* rodiny mají průměrně téměř sedm dětí a často dosahují i dvouciferného počtu. Jejich rostoucí potomstvo je považováno jednak za řešení problému s moderními Židy, kteří znesvěcují jejich náboženství, a jednak za nejlepší možnou obranu proti Palestincům, u kterých hrozí, že Židy v jejich historické domovině početně převýší.

Jeruzalémský deník *Haaretz* napsal o jednom *charedi* muži, který se pyšní 450 potomky. Jejich prudce stoupající počet nutí izraelské politiky zahrnovat *charedi* strany do koalic, rozhodujících v izraelské vládě. Tento vliv jim zajistil ultraortodoxní privilegia, která se setkala s hlasitými protesty ostatních Izraelců: osvobození od vojenské služby (údajně totiž brání judaismus svým neustálým studiem Tóry) a vládní příspěvek pro každé narozené izraelské dítě. Do roku 2009 tato dotace dokonce s každým dalším novorozencem narůstala, dokud náklady na demografický růst nešokovaly dokonce i konzervativního premiéra Benjamina Netanjahua, který dotaci upravil na paušální částku. U Západní zdi zatím není znát žádný útlum reprodukce *charedi*, protože tu kolem svých tančících otců s plnovousy krouží tisíce mladých chlapců v černých jarmulkách s pohupujícími se pejzy.

Když přibývající měsíc, žlutý jako jeruzalémský vápenec, vystoupá vysoko nad Staré město obehnané zdí, *charedim* zamíří domů – pěšky; motorizované dopravní prostředky nejsou během šabatu povoleny – za svými těhotnými ženami a svými dcerami. Většina má namířeno do Mea Še'arim, jedné z největších jeruzalémských čtvrtí, která pod tlakem tolika lidí viditelně chátrá. Stipendium na studium Tóry vynáší málo nebo nic; *charedi* ženy většinou vykonávají jen práce, které jsou schopny zvládat vedle výchovy dětí, a více než třetina rodin žije pod hranicí chudoby. Vestibuly a schodiště zchátralých výškových budov jsou přecpané dětskými kočárky. Vzduchem se line pach ze spousty odpadků, přetížené kanalizace, a – což je překvapivé v místě, kde se v době šabatu nesmí pohybovat žádná vozidla – výfukových plynů. Mnoho *charedim* trvá na tom, že se Izraelská elektrická společnost dopouští znesvěcení, protože se v jejích uhelných elektrárnách pracuje nepřetržitě i během šabatu; a tak před setměním ve sklepech v Mea Še'arim nastartují stovky přenosných generátorů, aby mohli svítit. Zpěv tradičních *zmirot*, jež zní okolo šabatových stolů, doprovází jejich tlumený hukot.

Čtyři kilometry severně od Mea Še'arim se krajina zvedá do vápencových hřebenu. Těsně za Zelenou linií, na vrchu Ramat Šlomo, se kdysi nacházel lom, z něhož pocházely zhruba devítimetrové základové desky, které Herodes použil ke stavbě Druhého chrámu. V roce 1970, nedlouho poté, co byla oblast dobytá, zde

Izraelci vysázeli les. Na rozdíl od raných lesů Židovského národního fondu (ŽNF) – uniformních řad australských eukalyptů nebo monokultur borovic alepských, financovaných z peněz, které po celém světě našetřily židovské děti v modrých kasičkách ŽNF – se jednalo o smíšený les tvořený tuzemskými duby, jehličnany a řečíky terebintovými. Mladý les byl prohlášen za přírodní rezervaci, což bylo označení, proti kterému Palestinci protestovali, neboť měli za to, že jeho pravým účelem bylo zamezit v růstu nedaleké arabské vesnici Šu'afat. Jejich podezření se potvrdilo roku 1990, kdy byl les vymýcen a na jeho místě vyrostla nová jeruzalémská čtvrť pro *charedim* – nebo nová osada Západního břehu – podle toho, kdo o ní vypráví.

„Oholili celý kopec,“ připouští obyvatel čtvrti Ramat Šlomo a chasidský rabín Dudi Zilberschlag. Jakožto zakladatel *Charedim za životní prostředí*, neziskové organizace, jejíž jméno se také překládá jako *Strach o životní prostředí*, toho lituje. „Ale potom,“ dodává rozzářeně, „jsme zasázeli nové.“

Zilberschlag usrkává šipkový čaj ve svém obývacím pokoji, kde je obklopen prosklenými knihovničkami z tvrdého dřeva plnými kabal a talmudské literatury vázané v kůži. Jedna z vitrín je určena pro stříbrné menory, šabatové svícny a kidušové poháry. Zilberschlag je statný padesátník se širokým úsměvem, hustými šedivými pejzy, vlnícími se zpod obou stran jeho černé jarmulky, a s šedým knírem, sahajícím až k černé vestě, pod kterou má bílou košili a rituální trásně. Je také zakladatelem největší izraelské charity, sítě veřejných kuchyní Meir Panim. Jeho ultraortodoxní ekologická skupina se zaměřuje především na problémy, týkající se města: hluk, znečištění vzduchu, přetížené silnice, venkovní spalování odpadu a všudypřítomné obaly od jídel z bufetů, rozházené po přeplněných *charedi* čtvrtích. Jeho vlastní cíl je ale ještě o něco vyšší – ochrana přírody.

„Podle gematrie,“ vysvětluje – kabalistické numerologie – „jsou slova *Bůh* a *příroda* ekvivalentní. Takže příroda je to samé, co Bůh.“

Nepotřebujete zázraky, říká dále, abyste věděli, že Bůh existuje. „Boha vidím v detailech přírody: ve stromech, údolích, obloze a slunci.“ Přesto poznamenává, že přežití Židů záviselo na zázracích, ke kterým došlo díky nadvládě Boha nad přírodními zákony, nebo dokonce díky vyloučení těchto zákonů – jsou zjevně tajemství, která dokáže rozluštit jen kabalista. „Typickým případem bylo, když Izrael opustil Egypt a On nechal rozdělit moře.“

Tomuto činu předcházely další neobvyklé zázraky: voda měnící se v krev, hejna žab v poušti, noc trvající tři dny, krupobití, které silně poškodilo egyptské obilí, a smrt, která zabila pouze egyptský dobytek a egyptské prvorozence. Všechny tyto Boží zásahy jsou připomínány o sederové slavnosti, která začíná tím, že

židovské děti pokládají čtyři tradiční otázky ohledně symboliky tohoto večera. Odpovědi, sdělované v průběhu jídla, vypravují o zázračném vysvobození Izraele z otroctví.

Dudi Zilberschlag má doma v každém koutě nějakou připomínku – kočárek, dětskou ohrádku, postýlku – dětí, které pokládaly tyto otázky: on a jeho žena Rivka jich sami mají jedenáct a čekají, že se z nich stanou mnohonásobní prarodiče. V této mýtické zemi, kde atmosféru narušuje napětí mezi dvěma národy, které si ji nárokují, ale není nic jisté. Napětí a soupeření se dennodenně stupňují – i čísla, protože národy se snaží navzájem překonat v počtu obyvatel – a stejně tak i realita, která začíná jak na Židy, tak na Araby doléhat a překračovat tak politické a náboženské spektrum obou stran.

V historické Palestině – tedy mezi Středoziemním mořem a řekou Jordán na sporných územích Izraele a Palestiny v délce necelých padesáti mil – teď žije téměř 12 milionů lidí.

Po první světové válce se Britové, kteří Palestině vládli pod mezinárodním mandátem, domnívali, že tato země, jejíž velkou část tvoří poušť, by mohla uživit nanejvýš 2,5 milionu lidí. Ve třicátých letech, kdy Britská koruna pochybovala, že by se Palestina mohla stát domovem pro židy, ji sionista Ben Gurion přesvědčoval, že se nesmí zapomínat na to, že Židé mají dostatek odhodlání a vynalézavosti, aby dokázali přeměnit ve svou vlast i zemi, kterou Britové považovali za pustinu.

„Vyůžijeme každičký kousek půdy; vyždímáme každý zdroj vody; vysušíme všechny močály; zúrodníme všechny písečné duny; každý holý vrch pokryjeme stromy; nic nenecháme nedotčené,“ psal budoucí izraelský předseda vlády. Ben Gurion poukazoval na skutečnost, že palestinská půda a její vodní zdroje dokážou lidi uživit, a to jak Židy, tak Araby, a ve svých raných spisech si představoval, že zde budou žít bok po boku.

Byl přesvědčen, že by země mohla uživit 6 milionů lidí. Později jakožto předseda vlády nabízel ocenění izraelským „hrdinkám“, které měly deset a více dětí (tato nabídka byla nakonec ukončena, protože bylo mnohdy oceněno příliš mnoho arabských žen). Dnes se populace *charedi* Izraelců každých sedmnáct let zdvojnásobuje. Jelikož však polovina Palestinců právě dosahuje svého reprodukčního věku nebo se mu přibližuje, mohla by arabská populace historické Palestiny – Izraele, Západního břehu a Pásmo Gazy – do roku 2016 populaci izraelských Židů převýšit.

V tomto bodě jsou prognózy ohledně toho, která ze stran tento demografický souboj vyhraje – nebo prohraje, podle úhlu pohledu –, nejednoznačné. Z histo-

rického hlediska závisel populační růst Izraele na imigraci Židů odjinud. Po rozpadu Sovětského svazu přijelo více než milion Rusů. Imigrace Židů do Izraele se však podstatně snížila. Mnohem více Židů se nyní stěhuje z Izraele do Spojených států než naopak. Porodnost *charedim* nicméně exponenciálně roste, a tak mohou Židé kolem roku 2020 znovu nabýt většiny. Alespoň na nějakou dobu.

Důležitější, než kdo je zrovna ve vedení, je fakt, který nemohou popřít ani židovští, ani arabští demografové: Pokud bude vše pokračovat ve stejném duchu, počet lidí, nacpaných mezi mořem a Jordánem, se do poloviny tohoto století téměř zdvojnásobí a dosáhne nejméně 21 milionů.

Jejich potřeby by nedokázal uspokojit ani Ježíšův zázrak s chleby a rybami. Takováto nelítočná aritmetika vyžaduje novou čtveřici otázek:

První otázka

Kolik lidí může v zemi žít? A protože vliv této Svaté země dalece přesahuje její sporné hranice, kolik lidí vůbec může žít na naší planetě?

Odpověď na takovou otázku vyžaduje kdekoliv na světě rozsáhlé znalosti, odborné zkušenosti a představitost. Jací lidé? Co jedí? Kde najdou přístřeší a jak se budou přemísťovat? Odkud budou získávat vodu – a kolik vody mohou získat? A co palivo: kolik je ho k dispozici a jak nebezpečné jsou jeho zplodiny? A když se vrátíme k potravinám – pěstují si je sami? Pokud ano, kolik mohou sklídit, tedy: jak moc prší, kolik řek protéká zemí, jak kvalitní je půda a kolik jí je, jak moc musejí používat hnojiva a jiné druhy chemikálií, a jaké jsou nevýhody jejich používání?

A seznam pokračuje: Jaký typ domů a jak velké? Z čeho je postaví? Pokud z místních surovin, kolik jich je? (Tip: Přestože polovina Izraele je tvořena pouští, už teď se objevují obavy, že lidem dojde stavební písek – nemluvě o vodě k namíchání cementu.) Existují vhodná místa pro stavbu budov – a co všechny cesty, kanalizační potrubí, plynovody a elektrické vedení, které k nim musejí vést? A co infrastruktura pro všechny školy, nemocnice a obchody, které budou lidem sloužit a zaměstnávat je... a kolik těch lidí?

Každá odpověď na tyto otázky vyžaduje informace od ekologů, geografů, hydrologů a agronomů, nejen od inženýrů a ekonomů. Ale v Izraeli a Palestině – stejně jako všude jinde – je většina rozhodnutí učiněna bez nich. Politika, zahrnující vojenskou strategii spolu s obchodem a kulturou, byla v těchto rozhodnutích hlavním arbitrem už od počátku věků, a stále jím je.

Dudi Zilbershlag, obratný obchodník a ředitel neziskovky nadaný politickou prozíravostí, je na chasidského rabína poměrně realistický, alespoň do určité míry. Uznává, že Izrael potřebuje stejně tak sekulární, jako pobožné Židy – kdo jiný by živil všechny talmudisty? – a dokonce dodává, že nakonec budou muset jeho děti a Arabové žít společně. „Je třeba najít společnou řeč a nechat zvítězit mír.“

Jedno ale nedokáže – představit si, že by se měl omezit počet dětí, které jeho soukmenovci přivádějí na svět.

„Děti přivádí na svět Bůh. On pro ně místo najde,“ říká *charedi* Rachel Ladaniová, která vyučuje ekologii.

Slovní spojení *regulace počtu obyvatel* v některých vyvolává malthusiánské mrazení nebo noční můry čínské totalitní vlády, ovšem pro chasidské Židy, jako je Ladaniová nebo Dudi Zilbershlag, je něco takového prostě nepředstavitelné. Ladaniová žije v ultraortodoxním Bnei Brak, nejhustěji obydleném izraelském městě, ve vnitrozemí nedaleko pobřežního Tel Avivu. Mezi tím, že vyučuje o zodpovědném přístupu k životnímu prostředí a přitom je matkou osmi dětí, nevidí žádný rozpor. Chasidský životní styl její rodiny spočívá v tom, že se do obchodů, škol a synagogy chodí pěšky, přičemž se málokdy vydají mimo svou čtvrt. Nikdo z nich, včetně Rachel, nikdy neletěl letadlem. „Mé dvě dcery a šest synů ročně vytvoří méně oxidu uhličitého,“ říká s potěšením, „než jeden Američan cestující do Izraele během jednoho letu.“

To možná, ale všichni jedí jídlo a potřebují někde bydlet, což vyžaduje stavební materiál a všechnu spojovací infrastrukturu – a bude to potřebovat i jejich vlastní nesčetné potomstvo. A i přes dostupnost služeb – v okruhu dvou bloků se nachází smíšené zboží, košer řezníci, prodejny s falafelem a mnoho obchodů se zbožím pro děti a s parukami (přijatelně skromnými pokrývkami hlavy pro ortodoxní ženy; ta Rachelina je kaštanově hnědá, ostříhaná na páže) – je jasné, že asketičtí *charedim* nejsou imunní vůči moderním svodům hladovým po energii. V Bnei Brak všude parkují auta: na dělicích pruzích, s koly uprostřed chodníků. V ulicích s natěsnanými domy, pokrytými satelitními anténami, se hemží motocykly.

Je zde nejhustší zalidnění z celé severní, pouští nepokryté poloviny Izraele, která má při 740 lidech na kilometr čtvereční vyšší hustotu zalidnění než jakákoliv západní země. (Holandsko, nejhustěji zalidněný evropský stát, má 403 lidí na kilometr čtvereční.) Co se tedy podle Ladaniové stane, až se počet obyvatel její země do roku 2050 zdvojnásobí? Nebo co se stane se světem, když nás na něm podle Organizace spojených národů bude do poloviny století žít skoro 10 miliard?

„Nemusím nad tím uvažovat. Tento problém vytvořil Bůh, a On ho také vyřeší.“

Dříve tu poblíž býval borový les, kde Rachel její matka, ruská imigrantka, učila jména květin a ptáků. Když jí bylo pouhých deset let, setkala se s krajinnou architektkou – to pro ni bylo dvojitým zjevením: nevěděla ani, že existuje něco jako krajinná architektura, ani že ženy pracují. Když se v devatenácti vdávala, neřekla oddávajícímu rabimu, že se přihlásila na Technion, Izraelský technologický institut. Titul získala za pět let, a během té doby porodila tři děti.

Ona a její manžel Eliezer, ředitel zvláštní školy, zvládli ještě dalších pět, i když Rachel pracovala, aby jejich přeplněné město zůstalo krásné. Když jí bylo čtyřicet, objevila přední izraelský environmentální think tank, Heschelovo centrum pro studium a vedení v oblasti životního prostředí v Tel Avivu. Stejně jako Technion nebylo toto centrum ortodoxní, ale otevřelo jí oči a změnilo jí život, aniž by se změnila její víra.

„Prostředí je jako Tóra. Je to část vás,“ říká dívkám, které vyučuje v náboženských školách. V zemi, kde děti kdysi zpívaly vlastenecké písně o sionistech, přeměňujících jejich zemi vrstvami betonu, je učí novému pohledu na svět tím, že je nechává pozorovat rašení semínek a zírat na přírodu tak dlouho, dokud se nenaucí doopravdy vidět. Cituje starodávný midraš, rabínský komentář Tóry, ve kterém Bůh ukazuje Adamovi stromy v Edenu a říká: „Pohled na mé výtvoř, jak jsou překrásné. Vše, co jsem stvořil, jsem stvořil pro tebe.“

Ale jak poznamenal zakladatel Heschelova centra Jeremy Benstein ve své knize z roku 2006 *The Way Into Judaism and the Environment* (Cesta k judaismu a životnímu prostředí), v téměř midraši Bůh následně Adama varuje: „Dávej pozor, abys Můj svět nezkažil a nezničil, protože pokud ho zmaříš, nikdo po tobě nepřijde, aby ho napravil.“

Tímto citátem Benstein odpovídal na náboženský optimismus hluboce zbožných věřících, že nás Bůh neopustí, pokud si budeme v jeho očích počínat správně. „Bylo nám přikázáno,“ připomíná nám ve své knize, „abychom při řešení našich problémů nespolehali na zázraky. Bůh dává jasně na srozuměnou, že po nás nikdo uklízet nebude.“

Benstein vyrůstal v Ohio a navštěvoval Harvard, než odešel do Izraele. Na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě získal doktorát z environmentální antropologie. S dalšími imigranty z Ameriky založil Heschelovo centrum a vyučoval v institutu Arava, ve výzkumném centru v kibucu na jihu Izraele, zabývajícím se udržitelností. Intifády mu, co se týče populace, pomohly udělat jasno ve dvou ohledech: měly obrovský vliv na společné životní prostředí Izraelců a Palestinců, ale diskutovat o tom bylo téměř tabu.

„To protože se pořád ještě vzpamatováváme z vyvraždění třetiny celkové židovské populace,“ říká, když sedí obkročmo na židli v knihovně Heschelova centra. Holocaust, kvůli kterému Organizace spojených národů rozetnula Palestinu vedví, a vytvořila tak Židům domovinu, je zde navždy čerstvý. „Význam šesti miliard,“ napsal ve své knize z roku 2006, „by měl po právu ustoupit významu šesti milionů.“ Zvláště, dodává, když jeden milion zavražděných Židů tvořily děti.

„Na světě je nyní méně Židů než v roce 1939. Vidíme sami sebe jako jakoukoli domorodou populaci, zdecimovanou západní kulturou. Máme právo naše počty znovu doplnit.“

Přesto Benstein, otec dvojčat, ví, že stačilo dvanáct let k tomu, aby světová populace vzrostla ze 6 na 7 miliard. V Tóře a biblických knihách pátrá po radách ohledně životního prostředí, jako je například pokyn v Exodu 23,11, aby lidé každý sedmý rok nechávali ležet pole ladem; a snaží se také dohledat, jak přesně to Bůh myslel, když lidi nabádal, aby plodili a množili se.

„Zdá se, že tato věta naznačuje, že existuje určitá mez. Neříká přece, abychom plodili a rozmnožovali se donekonečna, nebo co nejvíc to půjde. Říká: ‚Plodte a množte se a naplňte Zemi.‘“

Benstein, který má z Harvardu titul z lingvistiky, zkoumá nuance v jazyce knihy Genesis. „Vezmeme-li to vážně, pak jednou nastane čas, kdy bude ono přikázání splněno, a my budeme moci přestat. Otázkou je, kdy to bude? Už ten čas nastal? A rabínové na otázku, co znamená naplněná Země, odpovědět nedokážou. To je otázka pro ekology.“

V Genesi ale našel zajímavé vodítko. Objevuje se po čtyřiceti kapitolách o mužích, kteří si berou manželky, a následných výčtech, kdo koho zplodil, generací synů. Starozákonním lidem nijak nevadilo uposlechnout přikázání množit se, a přikázání poslouchali s vervou a často s chutí. Pak ale přišel Josef, jeden z třinácti potomků praotce Jakuba.

Josef měl dva syny poté, co egyptskému faraonovi vyložil jeho sen. Potom, jak píše Benstein: „Přestal plodit potomky před hladomorem, o kterém věděl, že přijde. V Talmudu na základě tohoto příkladu prohlašuje: ‚V době hladomoru je zakázáno mít manželský poměr.‘“

Paralelní talmudská pasáž, dodává Benstein, „vidí zákaz jako volání po regulaci počtu obyvatel, když se v ní bez obalu píše: ‚Když vidíte, že na svět přichází velký nedostatek, nechť vaše žena zůstane bezdětná.‘“

Ale pouhý počet lidí, říká Benstein, dostatečně nevysvětluje, proč velkou část lidstva postihuje hlas a žízeň, které se během tohoto století mají ještě zhoršit. Zatímco se lidská populace za posledních sto let zečtyřnásobila, spočítal, že

naše spotřeba přírodních zdrojů, měřená součtem hrubého národního produktu po celém světě, se zvětšila sedmnáctkrát. Takto se u švédského stolu naší planety poměrně malá část lidstva ládovala na úkor části větší. Nerovné přerozdělování statků, které vyvolávalo útrapy a války už v biblických dobách, ještě nikdy nebylo tak pokřivené jako dnes.

Uznává však, že spotřeba a počet obyvatel jsou dvě strany téže mince. A ta se točí čím dál rychleji, čímž vyvolává otázky, přesahující rámec jeho rozděleného národa, protože celému světu se začíná točit hlava ze sil, které se roztáčejí stále rychleji a na které nemá vliv.

ii. Voda

Druhá otázka

Pokud si ekosystém natolik odolný, aby zaručil přežití lidstva, zajistíme jediné tak, že zabráníme tomu, aby nás bylo více než 10 miliard – nebo dokonce snížíme náš počet ze současných 7 miliard –, existuje přijatelný, nenásilný způsob, jak přesvědčit lidi všech kultur, náboženství, národností, kmenů a politických systémů světa, že je takové počínání v jejich vlastním zájmu? Našla by se v jejich liturgiích, dějinách nebo věroukách nějaká myšlenka – nebo jakékoli jiné zdůvodnění –, která by mohla všem pomoci smířit se se zdánlivě nepřirozenou představou, že je třeba omezit to, co je pro nás a pro všechny ostatní živočichy nejpřirozenější: vytváření kopií sebe sama?

Ayat Um-Said by o něčem věděla. „Náboženství ne. Realita.“

Širokýma očima, namalovanými modrými očními stíny, které ladí s jejím levandulovým hidžábem a fialovým vlněným kabátem, pohlédne na svou matku. Ruwaidah Um-Said, zachumlaná v zelených sametových šatech a v černém vlněném šátku, který ji chrání před lednovými mrazy, se opře o opěradlo bílé plastové židle a vypočítává věk svých dětí: „Dvacet pět, dvacet čtyři, dvacet tři, dvacet dva, dvacet, devatenáct, šestnáct, čtrnáct, třináct a deset.“ Šest chlapců, čtyři dívky. Nejmladší z nich se jí opírá o koleno, zabalená v černé mikině na zip s límečkem, přetažené přes rolák, a v nylonové bundě s pruhy flauše navrchu. Jediné teplo u nich doma – což jsou tři pokoje v přízemí pětipatrové betonové krabice v Al-Amari, uprchlickém táboře, který je nyní stálou čtvrtí ve městě Ramalláh na Západním břehu – vyzařují těla lidí, kteří zde bydlí, a těch je vždy hodně.

Ruwaidah se tady narodila roku 1958, deset let poté, co byla její rodina vykázána z Lyddy – neboli z Lódu, jak se místo jmenovalo v biblických dobách –, když byl založen Izrael. Její otec měl tehdy sad granátovníků, pomerančovníků a citroníků, a pěstoval taky cibuli, ředkvičky, špenát, zelené fazolky, pšenici a ječmen. „Vždy měl za to, že se tam jednou vrátí, a tak odmítal kupovat nemovitosti tady v okolí.“ Pohlédne na navlhle modré zdi, na které se dívala celý život, holé až na tmavomodré táflování. „Pozemky tu vlastní OSN.“ Odplivne si. „Nám patří dům.“

Když si několik tisíc uprchlíků v Al-Amari postupně uvědomilo, že se do svých vesnic v brzké době vracet nebudou, začaly být stany OSN během jednoho desetiletí nahrazovány betonem a maltou. Po dalším desetiletí a po Šestidenní válce, kdy už neexistovaly hranice, protože všechno náleželo Izraeli, je otec vzal na návštěvu jejich země. Pořád ještě měl kupní smlouvu, ale to už nic neznamenalo. Nakonec se vzdal, když jejich stromy zmizely kvůli stavbě přistávací dráhy dnešního Mezinárodního letiště Ben-Gurion.

A postupně se změnilo i něco jiného. „Z každé palestinské rodiny byl některý člen uvězněn, zraněn nebo zabit. Takže rodiny, které mívaly pět nebo šest dětí, jich začaly mít více.“ Ruwaidah ukazuje na školní fotku svého třináctiletého syna Yassima. „Když je zabit rodinný příslušník, je nové dítě pojmenováno po něm. A my těch nových budeme potřebovat o hodně víc,“ dodává a otáčí se ke své dceři Ayat, „abychom mohli osvobodit celou zemi.“

Ayat se sladce usměje, ale zavrtí hlavou. „Jenom dvě,“ říká.

Ruwaidah bezmocně pokrčí rameny. Všechny její dcery chtějí mít jen dvě děti, kluka a holku.

„Všichni mí kamarádi,“ říká Ayat, „mají plné zuby toho, že nás žije šest v jednom pokoji. A kdo si může dovolit tolik dětí? Život je tak drahý.“

Nemají místo, na kterém by si mohli potraviny sami pěstovat – a i kdyby ho měli, nemohli by zavlažovat, protože na Západním břehu voda často teče z kohoutků jen dvakrát týdně. OSN jim dříve dávala na příděl cukr, rýži, mouku, olej a mléko, ale její rozpočet se změnil. „Jediná naděje na obživu,“ říká Ayat, objímajíc svého syna Zachariáše a dceru Rheem, „je vzdělání. A to stojí peníze.“

Dva její bratři se dostali na univerzitu. Další hraje v Norsku fotbal za peníze, což je zázrak. Pro ostatní je těžké sehnat si práci, která je pak stejně mizerně placená. „A teď, když je většina Izraele uzavřená, je hledání práce ještě těžší.“

Zdi tyčící se nad Ramalláhem a nekonečné čekání na všudypřítomných vojenských checkpointech, kontrolních stanovištích, způsobují, že je pak téměř nemožné dostat se tam, kde by mohla být práce – vlastně dostat se kamkoliv. Těhotné ženy během čekání rodí; jedna dokonce své dítě pojmenovala Checkpoint.

Ochranné zdi jsou vidět prakticky všude na Západním břehu, kde na mnoha místech oddělují farmáře od jejich olivových hájů. Stejně jako izraelské osady – což jsou vlastně města s výškovými domy, nákupními centry, průmyslovými zónami a rozšiřujícími se periferiemi s obytnými přivěsy – stlačují Palestince do čím dál menších prostor.

Jelikož je nedostatek míst k bydlení a všichni jsou tak namačkaní na sobě, v mešitách se už nekáže o dětech. „Stejně do toho imámovi nic není,“ říká Ayat nasupeně.

„To přesně Izraelci chtějí, ať si myslíš,“ konstatuje sousedka, která vstupuje zahalená v hnědém hidžábu s třásněmi.

„Tak ať už politici Palestinu osvobodí, a ne ať nám říkají, že to dokážeme, když budeme mít hodně dětí. Jak je možné, že sám Arafat měl jen jednu dceru?“ V televizi Ayat viděla, že izraelští politici platí *charedim*, když mají více dětí. „Tady to funguje tak, že čím víc má člověk dětí, tím více platíte *sám*.“

Aspoň že klinika OSN stále ještě zdarma rozdává nitroděložní tělíska.

V Betlémě si Abeer Safar prohlíží nástěnnou mapu. Západní břeh na ní vypadá jako fazole. V bodě, kde se fazole ohýbá, se nachází Jeruzalém. Betlém, její rodné město, je jen pár kilometrů pod ním.

Abeer studovala chemické technologie na Jordánské vědeckotechnické univerzitě. Tady působí jako specialistka na vodu v palestinském výzkumném ústavu ARIJ. Na sobě má džíny, černý svetr na limetkovém roláku, zlatý řetízek s přívěskem a dlouhé hnědé vlasy nemá ničím zakryty. Spolu se svým manželem žije v domě jeho rodiny, který se, stejně jako většina místních domů, neustále zvyšuje. Za situace, kdy je Ježíšovo rodiště obklíčeno ochrannými zdmi – segregačními zdmi, jak je nazývají Palestinci –, nemají na vybranou.

Nedává jí to vůbec smysl. Nepřestane-li Izrael Palestinu štěpit, nebude možné, aby vznikl životaschopný palestinský stát. Pokud ale zůstane Palestina součástí Izraele, riskují Židé, že se z nich stane početní menšina. A jakožto menšina by si pak mohli udržet moc jedině formou apartheidu, nikoliv demokracie. Na druhou stranu Abeer, které je hodně přes třicet, teprve teď čeká své první dítě. Ostatní pracující palestinské ženy také odložily zakládání rodiny a dnešní dívky chtějí nejdříve studovat a pracovat, než si pořídí děti.

I tak ale potrvá, než bude aktuálním problémem nepoměr počtu Palestinců a Izraelců, teď je třeba řešit naléhavější problémy. „S Izraelem sdílíme zvodně* na Západním břehu,“ říká Abeer, „ale neexistuje zde nic jako správa celého povodí.“

Což znamená, že zásoby vody spravuje Izrael sám a Palestina nemá povolenou stavbu nových studní. Hlavní doplňovací oblasti Horské zvodně, která je nejdůležitější v celém území, se teď nacházejí za zvlněnou ochrannou zdí. Tři čtvrtiny pozemní vody, pramenící ve vysočině Západního břehu, nicméně putují do Izraele. „A osady si berou, co se jim zlíbí,“ dodává Abeer – včetně vody, potřebné pro provoz koupališť. Palestinci tvrdí, že Izraelci dostanou 280 litrů vody na hlavu denně, zatímco oni mají pouhých 60. Pokyny Světové zdravotnické organizace doporučují minimálně 100 litrů.

Izraelští environmentalisté se shodují na tom, že je bláznovství, aby polovina přidělu vzácné vody pro celou zemi putovala do zemědělství, které vytváří pouze jedno procento izraelských příjmů. Přestože Izrael přišel s novými technikami, jako je například kapkové zavlažování nebo využití odpadové vody pro obilí, odborníci tvrdí, že pěstovat žíznivé rostliny jako bavlnu nebo květiny a prodávat je do Evropy, nebo brambory do Polska, které si bezpochyby dokáže vypěstovat vlastní, znamená vyvážet životně důležitý zdroj. („Dobrá zpráva je,“ poznamenává deník *The Jerusalem Post*, „že do roku 2020 už budou všichni Izraelci pít recyklovanou odpadní vodu. Špatná zpráva: asi jí nebude dost.“)

Další důležitý zdroj vody, řeka Jordán, je teď páchnoucí stokou, vytékající z jezera, které už svým jménem připomíná konflikt, protože má jména rovnou tři: Židé mu říkají jezero Kinneret, Palestinci Tiberiádské jezero a pro křesťany je to Galilejské jezero. Protože řeka tvoří část přirozené hranice Izraele se zemí, která se po ní jmenuje, je jordánské pobřeží zakázaným vojenským prostorem, takže k ní Palestina nemá přístup. Jordánsko kousek má a stejně tak Sýrie, která spravuje některé z jeho horních toků. (Ostatní jsou v Golanských výšinách, které Izrael sebral Sýrii v roce 1967 a vracet je nebude. Izraelské letecké útoky na stavby Ligy arabských států, které tyto vody měly odklonit, přispěly k vypuknutí šestidenní války.)

Dnes je všechna voda z Jordánu až na 2 procenta přerozdělena už předtím, než vůbec opustí jezero. Ta troška, co stéká do Mrtvého moře, je odtok z polí nebo rybních farem, zkažený pesticidy, umělými hnojivy, hormony, rybími zbytky a neupravenými odpadními vodami. Poutníci, kteří by se chtěli vykoupat v místě, kde byl, jak říká tradice, pokřtěn Ježíš a kudy přišel do Svaté země Jozue, by si mohli

* Zvodněň – souvislá akumulace podzemních vod v hornině (pozn. překl.).

přivodit vyrážku – nebo se pozvracet, pokud by polkli být jen trošku kdysi čiré posvátné vody.

Více než 90 procent odpadní vody na Západním břehu je bez úpravy vypouštěno do životního prostředí. Do roku 2013 tu byla pouze jedna skládka, poblíž jezera Kinneret; další byly nakonec otevřeny i pro Betlém a Hebron. Většina tuhého odpadu je ale spalována nebo nechána napospas větru, aby odpady rozfoukal po poušti. Nejedná se však pouze o palestinský odpad.

„Osady neupravenou odpadní vodu volně vypouštějí na palestinskou zemědělskou půdu,“ říká Abeer. „V mnoha jsou továrny, které nedodrží izraelské zákony na ochranu přírody.“ Její týmy terénních pracovníků, pohybující se po vedlejších silnicích, protože ty hlavní byly po poslední intifádě pro Palestince uzavřeny, se snaží sledovat odpad vytékající z továren na pesticidy a umělá hnojiva, které se přestěhovaly na Západní břeh poté, co byl jejich provoz v Izraeli soudním příkazem zastaven.

„Všechno to pak stéká do zvodně, ze které pije i celý Izrael. Podle nás se snaží otrávit sami sebe.“ Izrael ale Palestině nepovolí stavbu nových čističek vod, pokud nebudou souhlasit, že budou čistit i vodu z židovských osad. „Což nebudeme, protože jsou ilegální.“ Rukou mne svůj přívěsek. „Je to patová situace.“

Navíc by to dalo zabrat jejich sužovanému rozpočtu: v osadách na Západním břehu teď žije třetina milionu Židů. A pak je tu ještě Pásmo Gazy – 1,5 milionu lidí, žijících na území dlouhém čtyřicet kilometrů a širokém sedm až jedenáct kilometrů. Počet obyvatel se tu každých dvanáct až patnáct let zdvojnásobuje. Předpokládá se, že se odtud Izrael v roce 2005 jednostranně stáhl proto, že zdejší Pobřežní zvoď je natolik vyčerpaná, že 90 procent studní v Gaze čerpá vodu znečištěnou splašky z usazenin nebo z moře. Přestože je izraelský Národní rozvaděč vody přímo na dosah, dodává vodu z Galilejského jezera do jižní Negevské pouště, kterou mají Izraelci v plánu kultivovat, a příděl, který je z tohoto rozvaděče prodáván Palestincům, pokryje pouhých 5 procent potřeby Gazy.

Dva národy, geneticky skoro identické – být má jeden z nich obrovský vliv na svět, a to z hlediska historického, náboženského i politického –, které podle některých zdrojů ustrnuly v nepřátelství od té doby, kdy Abrahamovy/Ibráhímovy žárlivé ženy, Sára a Hagar, zrodily Židy a Araby, se perou o vyprahlý srpek země.

Jaký význam však má z hlediska ekologického to jejich prťavé pískoviště na kraji moře, ve kterém žije přibližně 12 milionů obyvatel – sotva 1/584 ze současné celosvětové populace – ve světě, který bude brzy mít 10 miliard obyvatel?

Podle Yossiho Leshema mnohem větší, než si lidé myslí. Ale stačilo by se podívat nahoru a hned by si to uvědomili.

iii. Obloha

Třetí otázka

Jak velký ekosystém je nutný, aby lidé nevymřeli? Které živočišné druhy a ekologické procesy jsou pro naše přežití nezbytné?

Kdy přesně už bude příliš pozdě na to, abychom litovali, že jsme svými přehnanými nároky na život vyhubili tolik ostatních živočichů a rostlin, a nevěšimli jsme si při tom, že na některých z nich závisela naše existence? Bez čeho se rozhodně neobejdeme?

Yossi Leshem začal tím, že se podíval dolů, a to z útesu v Judských horách. V ornitologické laboratoři Telavivské univerzity měl pracovat na svém magisterském titulu z biologie: zkoumat souvislost mezi délkou zobáku a potravou pěnicovitých ptáků. Místo toho, veden touhou být venku v přírodě, nabídl jinému vědci, že mu pomůže s pozorováním kání bělochvostých. Jakmile své mohutné tělo poprvé spustil k jejich hnízdu, aby okroužkoval tři mláďata, začal být dravci posedlý.

Přestal se zabývat pěnicovitými ptáky a začal studovat orla jestřábiho, velikého dravého ptáka žijícího v Africe, Asii a jižní Evropě. V Izraeli bylo zaznamenáno přinejmenším sedmdesát párů, ale do roku 1982 jich zůstalo jen šestnáct. Leshem se rozhodl, že zjistí, proč se to stalo a jestli by se dali nějak zachránit. Najít příčinu problému mu dlouho netrvalo.

V šedesátých letech Izrael nastražil padesát tisíc kuřat napuštěných strychninem, aby tak zastavil epidemii vztekliny, připisovanou nárůstu populace šakalů – kteří se, jak se ukázalo, přemnožili v důsledku nárůstu lidské populace. Šakali se ládovali mrtvými krocany, slepicemi, telaty a krávy v rozšiřujících se skládkách zemědělského odpadu. Úspěch operace s kuřaty – která pozabíjela nesčetné množství divoké zvěře a zřejmě také zavinila vyhynutí galilejských leopardů – notně povzbudil přesvědčení úřadů o užitečnosti jedů. Jak narůstal počet lidí a zemědělství nabývalo na intenzitě, objevovalo se na izraelské obloze čím dál více práškovacích letadel s DDT a organofosfáty. Orli jestřábi požírali otrávené koroptve a holuby a jejich počty začaly klesat. I když je teď DDT už zakázané, je v Izraeli užívání pesticidů na obdělávaných plochách v rámci rozvinutých zemí stále nejvyšší. Do roku 2011 už zde zůstalo pouhých osm orlích párů.

Leshemův největší objev ale přišel na začátku 80. let, když během doktorského studia zkoumal jiného ohroženého dravce: mohutného mrchožrouta jménem sup královský. Aby získal lepší představu o jejich počtu, najal si pilota, který s ním během podzimní migrace přeletěl nad jižní částí izraelské Negevské pouště. To, co tam vysoko nahoře uviděl, ho ohromilo. Hejna ptáků, od velkých až po ty malinké. Byly jich tam miliony.

Nedávno se u Hebronu, zmínil se jeho pilot, jedno tryskové letadlo Izraelského letectva za pět milionů dolarů zřítilo po srážce se včelojedem lesním. A Yossi Leshem najednou věděl, co bude studovat. Záhy už byl na ředitelství Izraelského letectva a prohledával záznamy o srážkách ptáků s vojenskými letadly. Průměrně se udály tři vážné kolize za rok. Všiml si, že mezi lety 1972 a 1982 se ztratilo více letadel a bylo zabito více pilotů při srážkách s ptáky než při srážkách s nepřáteli.

„V různých dobách a různých nadmořských výškách se vyskytují různé druhy stěhovavého ptactva,“ řekl Leshem, čtyřnásobný válečný veterán a rezervní důstojník, Izraelskému letectvu. „Nechtěli byste vědět, kdy a kde přesně?“

Letectvo mu poskytlo motorizovaný kluzák. V následujících dvou letech strávil 272 dní sledováním kroužících mraků zpěvných ptáků, věcek tvořených husami, a hejn jeřábů, čápů a pelikánů, poletujících nad písky Negevské pouště, galilejskou zemědělskou půdou a borovými lesy Židovského národního fondu. Na ředitelství ohlásil, že se nejedná pouze o jednu z ptačích migračních tras, ale o tu hlavní. Izraelským vzdušným prostorem prolétaly ročně miliardy ptáků. Spousty ptáků, kteří každoročně migrují mezi Afrikou a Evropou nebo západní Asií, se vyhýbají Středozevnímu moři, protože nad ním nejsou žádné termické proudy, které by je přenesly přes otevřené vody. Někteří moře přelétnou u Gibraltarského průlivu, jiní přeletí z Tuniska do Itálie přes Sicílii, ale většina – 280 různých druhů – letí přímo nad Izraelem a Palestinou, nad křižovatkou tří kontinentů, kde ze země vždy stoupá teplý vzduch.

Leshem ve své dizertační práci uvádí, že Izrael drží světový rekord v počtu stěhovavých ptáků na jednotku plochy a v počtu vojenských letadel, které jsou v libovolném okamžiku ve vzduchu. Aby se zabránilo dalším smrtelným srážkám, je třeba udělat dvě věci, řekl letectvu. Tou první bylo získat radarovou stanici. Naštěstí zrovna v tu dobu vyprodával rozpadající se Sovětský svaz vojenské vybavení, a zástupci Izraelského letectva tak narazili na meteorologickou stanici z Moldavska v hodnotě 1,6 milionu dolarů a získali ji za 20 000 dolarů. A bývalý židovský generál Sovětského svazu, který stanici řídil, souhlasil, že ji pomůže nastavit pro výzkum ptactva.

Druhou věcí, kterou potřebovali, bylo domluvit spolupráci se sousedními zeměmi Izraele, aby je pozorovatelé ptáků v jiných státech upozornili, když budou migrující hejna směřovat k nim. Leshem přesvědčil Izraelské letectvo, aby mu dovolilo kontaktovat turecké a jordánské letectvo a přimět palestinské a jordánské ornitology ke sdílení dat s jejich izraelskými kolegy. V té době už znal ornitology z Libanonu, Egypta, a dokonce i z Íránu. Ze Sýrie mohl získávat informace nepřímo z kanceláře BirdLife International v Ammánu.

Tyto vztahy a maskovaná radarová stanice, kterou instalovali poblíž dálnice mezi Jeruzalémem a Tel Avivem, snížily kolize o 76 procent a podle odhadů ušetřily 750 milionů dolarů za ztracené nebo zničené letouny, nemluvě o životech pilotů – a životech ptáků. A možná mnohem více. Kdyby někdy něco ohrozilo životaschopnost tohoto úzkého vzdušného koridoru nebo ekosystém pod ním, který živí a chrání stěhovavé ptáky, kteří se v něm zastavují, ovlivnilo by to mnohem více zemí než jen Izrael a Palestinu. Nejen že umějí zpívat a jsou krásní, ptáci jsou také opylovači, roznášejí semena a požírají hmyz. Bez této úzké vzdušné cesty by byly ekosystémy velké části Afriky a Evropy nemyslitelné a možná by se zhroutily.

Tento zúžený prostor není ohrožen pouze stíhačkami. Supi královští, které studoval Yossi Leshem, z Negevu vymizeli stejně jako obrovští orlosupi bradatí, kteří hnízdili nad Mrtvým mořem u Masady. Aby zabránil zániku dalších druhů, zmobilizoval Leshem národní kampaň proti pesticidům, ve které ukázal, že právě ptáci mohou být jejich alternativou. Když si uvědomil, že sovy pálené, které kdysi nacházely útočiště v dřevěných budovách farem, už v moderních kovových konstrukcích nemají patřičné zázemí, umístil Leshem spolu se svými kolegy a stovkami izraelských, palestinských a jordánských školáků téměř 2000 hnízdních budek na obdělávaná pole.

„Jeden pár sov spořádá zhruba pět tisíc hlodavců ročně. Zkuste si to vynásobit dvěma tisíci,“ říká Leshem. „Farmáři tedy přestali užívat silné pesticidy. Možná nedokážeme zastavit používání všech, ale z 826 pesticidů, používaných v Izraeli, můžeme odstranit ty nejhorší.“ Upraví si pletenou jarmulku, kterou má posazenou na hustých šedých kadeřích. „Počet spermií se nám snížil o 40 procent. Výskyt rakoviny o stejná procenta narostl. To všechno kvůli hormonům a pesticidům. V Chulském údolí používali tolik chemikálií, že to ovlivnilo kognitivní schopnosti. Víme to, protože tam děti testují už dvacet let. Teď už budou testovat další generaci.“

V Chulském údolí, které leží přímo na sever od Galilejského jezera, přežívají jeřábi popelaví. V 50. letech byly Chulské bažiny – biologicky nejbohatší

Jeřábi, Chulské údolí, Izrael. (Foto maxmacs/Shutlershock.com)

místo Blízkého východu – odvodněny a přeměněny na zemědělskou půdu. Izrael si příliš pozdě uvědomil, že mokřady byly přirozeným filtrem jezera. Dusíkaté a fosforové živiny, které předtím vstřebávaly, teď nerušeně odplývaly do Galilejského jezera spolu s takovým množstvím uvolněné rašeliny, že nejdůležitějšímu izraelskému zdroji pitné vody hrozilo, že se promění v zelenou bažinu, chudou na kyslík.

Tři tisíce hektarů Chulského údolí musely být opětovně zaplaveny, aby bylo Galilejské jezero zachráněno. Byla to však pouhá desetina z původních mokřadů, které dříve poskytovaly obživu migrujícímu vodnímu ptactvu. Farmáři vyhrožovali, že otráví všechny jeřáby, kteří plení jejich arašídová pole, a stejně tak i sedmdesát tisíc pelikánů a sto tisíc čápů bílých, drancujících sádky s kapry a tilapiemi. Pak ale Leshem a jeho kolegové získali granty, díky kterým rozházeli tisíce liber kukuřice a cizrny pro jeřáby, a pro čápy a pelikány do Chulského jezera nasadili gambusie komáří.

Známa scéna, při které traktory, rozhazující kukuřičná zrna po nasáklé půdě, odvádějí třicet tisíc vřískajících jeřábů z chulských arašídových polí, a v pozadí se bíle třpytí zasněžené Golanské výšiny, se stala každodenní zimní turistickou atrakcí. V tomto vyprahlém koridoru, ve kterém zůstalo tak málo vlhkých míst pro ptáky, kteří letí přes třetinu zeměkoule, aby zde načerpali síly, je to neskutečná podívaná. Kdyby Chulské jezero úplně zmizelo, spustilo by to lavinu ekologických katastrof od Ruska až po Jihoafrickou republiku.

Z kroužkovací stanice, kterou založil na skalnatém svahu na pozemcích izraelského parlamentu Knesset, se Yossi Leshem podívá směrem na východ přes Jeruzalém k Jordánsku a představuje si, co zde prorok Jeremjáš asi viděl, když poznamenal: „I čáp na nebi zná svůj čas, hrdlička, vlaštovka a jeřáb dodržují čas svého příletu.“

„Nepotřeboval radar. Pozoroval oblohu, na které se pohybovalo přinejmenším třikrát více ptáků, než jich vidíme dnes.“

Tehdy žilo v Jeruzalémě méně než dva tisíce lidí. Poušť pod ním byla zarostlá šalvějí, štavelem a rozkvetlým bodláčím. V zeleném porostu dubů, pistácií a olivovníků štěbetaly pěnice, sýkorky, pěnkavy, vlhy, vrabci a strdimilové. Z Judských hor přicházeli gepardi, lvi, vlci a leopardi a lovíli zde jeleny, gazely, přimorožce, divoké osly a kozorožce. Někteří ptáci zůstali dodnes. Většina jich vymřela.

„Naše přírodní rezervace jsou pouhým zlomkem dávného ekosystému,“ říká Leshem. „Naše země je velická jako New Jersey a její horní polovina je naprosto přelidněná. Je zde plno cest a ochranných zdí, které brání populacím gazel

a kozorožců v kontaktu. Samec gazely potřebuje ovládat skupinu samic. Ale najednou je tu zeď, přes kterou se k nim nedostane. Stejně tak je tomu u promyk či vlků – musejí ujít sedmdesát kilometrů během jedné noci, aby našli kořist. Ptáci umějí létat. Ale savci a plazi mají problém.“

Ukazuje směrem k Judským horám na kraji města, kde je stádo zbylých dvacetí gazel. „Jejich mláďata loví toulaví psi. Jejich budoucnost je nejistá.“

A budoucnost lidí taky, dodává. „Palestinci jsou hrozně roztroušení. Stejně jako divoká zvěř.“

iv. Poušť

Hluboko v Negevské poušti, v písku údolí Arava těsně nad jižním cípem Izraele, se nachází oplocená přírodní rezervace pro zbylé savce. Mezi nimi je i přimorožec arabský, kterého si křížáci pletli s jednorožcem. Až na několik posledních jedinců v zoologických zahradách už vyhynuli, a zde je chováni v naději, že budou moci být opětovně uvedeni do svých přirozených ekosystémů. Levharti arabští, karakalové, vlci a hyeny jsou zde v kleci, ale přimorožci, kozorožci a další kopytnatci pobíhají podél pětikilometrové smyčky, po které mohou jezdit turisté. Jsou zde dokonce i pštrosi, i když se jedná o somálské zástupce původního místního poddruhu: pštrosa dvouprstého, který zde byl naposledy volně viděn roku 1966.

Deset minut odtud je Ketura, kibuc, ve kterém sídlí Aravský institut, kde Židé i Arabové studují postgraduální environmentální program. Členy fakulty, kteří vyučují o obnovitelné energii, přeshraničním vodním hospodářství a udržitelném zemědělství, jsou Izraelci i Palestinci; mnoho studentů je také z Jordánska, které začíná jen pár kilometrů na východ. Hlavním krédem Aravy je, že životní prostředí je společným nezadatelným právem a společným problémem a že naléhavost jeho problémů přebíjí všechny politické, kulturní i ekonomické rozdíly, které lidi rozdělují.

Ve veřejné jídelně pro studenty a členy kibucu se podává mléko z jejich vlastní mlékárny a hojnost čerstvých okurek, rajčat a listové zeleniny. Jedení salátu třikrát denně, zvyk všech Izraelců a Palestinců, má původ v průkopnických letech, kdy maso bylo přepychem, a zřejmě má svou zásluhu na faktu, že navzdory všem pesticidům patří průměrná doba života příslušníků obou národů – téměř osmdesát let – k nejvyšším na světě. Některé pesticidy se používají dokonce i tady: příjmy kibucu Ketura závisejí hlavně na hájích nepůvodních datlových palem, poškozovaných broukem, který klade vajíčka do datlových pecek a plodí tak potomstvo, které stromy napadá. S chemikáliemi, které je ochraňují, Izraelci pracovat nechťejí a Palestinci, jejichž pohyb v zemi a pracovní povolení striktně omezuje vojenská

okupace, by s nimi pracovat nemohli, ani kdyby chtěli. V důsledku toho je populace Svaté země ještě více zatěžována zemědělskými gastarbeitery z Thajska, k nimž patří i skupina v kibucu Ketura, která tyto zdraví nebezpečné práce vykonává.

Thajští pracovníci s nízkými mzdami, kteří se doma v Thajsku živí jako lovci, obohacují svou stravu v Izraeli pomocí pastí a praků a loví gazely, jezevce, šakaly, lišky, králíky a divoká prasata – a dokonce i krávy a psy. Pomocí lepicích pastí chytají hlodavce, ptáky, žáby, mloky, hady a ještěrky. Protože košer stravovací zákony povolují pouze zabíjení domácích zvířat, lovu se věnuje jen málo Izraelců. Ale jak ve své knize *Pollution in a Promised Land* (Znečištění v Zemi zaslíbené) píše zakladatel Aravského institutu Alon Tal, počet divokých živočichů, už tak vzácných, se kvůli třiceti tisícům thajských lovců nebezpečně ztenčil. Jen na Golan-ských výšinách vyhubili odhadem 90 procent gazel.

Tal, upravený padesátník s šedivou bradkou, je jedním z mála izraelských ekologů, který se odvážil zavést řeč na kontroverzní téma ve státě, který byl založen, aby zachránil kulturu určenou ke zničení. „Naše země je *plná*. Budoucí historikové možná vyhodnotí současnou slepou uličku jako jednu z největších tragédií v dějinách Izraele.“ Řešení populačního problému se dostalo do slepé uličky, říká Tal, místopředseda izraelské strany Zelených, kvůli příspěvkům, odměňujícím ultraortodoxní rodiny za to, že mají hodně dětí. „Průměrný ortodoxní Žid po sobě zanechá stohlavé potomstvo. Představte si třeba všechny ty pleny!“

Rozpory, které tyto pleny ztělesňují, se staly osudnými nejen pro životní prostředí, ale také pro lidi, když si Židé a Palestinci nárokují stejný kus země. Požehnaná dlouhověkost obou národů navíc jejich honbu za vyšším počtem obyvatel jen stupňuje. Tal z pozice profesora ekologie na Ben Gurionově univerzitě navrhl spoustu environmentálních projektů s palestinskými protějšky, především pro společné hospodaření s vodou. „Ale základem všeho je počet obyvatel. Pokud s ním brzy něco neuděláme, bude pak už příliš pozdě. Naše země bude z ekologického hlediska neplodná a naše společnost neudržitelná. Nechal bych všeho jiného, jen abych dosáhl toho, aby se o tomto problému začalo jednat. Ale je to velmi těžké.“

Alon Tal jede půl hodiny na jih z Ketury do Ejlatu, nejjihnějšího izraelského města. Za hranicemi, v hotelu Days Inn v Akabě v Jordánsku, bude mít projev před setkáním absolventů Aravského institutu: před mladými Jordánci, Židy a Palestinci, kteří pracují ve vládních a neziskových agenturách jako projektanti pro životní prostředí a vědci. Po cestě míjí izraelské odsolovací závody u Akabského zálivu, přeměňující slanou vodu na pitnou. Důvodem, proč lidé popírají hrozbu přelidnění nebo ji přehlížejí, říká Tal, je technologický optimismus v zemi. Víra, že Izrael dokáže z pouště vytvořit oázu, podnítila dary od Židů po celém

světě, díky kterým vznikly vynálezy jako například kapkové zavlažování. Když David Ben-Gurion zjistil, že v Zemi zaslíbené, mlékem a strdím oplývající, chybí soudobá klíčová ingredience Blízkého východu – nafta – vyzval židovské fyziky z celého světa, aby zkusili zužitkovat surovinu, které měla jeho země hojnost – sluneční svit –, a tak vznikl moderní střešní solární kolektor.

Přesvědčení, že lidé budou schopni donekonečna nalézat možnosti, jak zvětšit objem toho, co ještě tato země dokáže unést, není ničím výhradně židovským. Tareq Abu Hamed, palestinský ředitel aravského Centra pro obnovitelné zdroje a úspory energie, plní kampus fotovoltaickými panely. Jeho cílem je zdokonalit solární elektřinu, aby dokázal štěpit molekuly vody na jejich komponenty, kyslík a vodík, a poté ukládat vodík do nosiče na bázi boru, odkud by se podle potřeby vypouštěl jako palivo bez emisí uhlíku.

„V tomto regionu je nejintenzivnější sluneční záření na světě. Můžeme zmírnit znečišťování a stát se energeticky soběstačnými,“ říká.

Ale snaha o technickou nápravu problémů omezujících existenci Izraele a Palestiny občas naráží na realitu. Odsolovací závody v Ejlatu jsou už obklopeny obrovskými horami soli. Část z ní se prodává jako sůl z Rudého moře pro použití v akváriích nebo jako košer kuchyňská sůl. Na trhu je však místo jen pro část této soli, a vysypávat zbytek zpět do zálivu znamená ohrožení podmořského života nadměrným obsahem soli ve vodě. Prohnat mořskou vodu filtry s reverzní osmózou je navíc energeticky náročné. V Izraeli, který je ochuzen nejen o naftu, ale také o řeky, které by se daly přehradit pro vodní elektrárny, je energie čerpána z elektráren uhelných, pokrývajících pobřeží Středozemního moře. V roce 2011 byl nedostatek vody tak vážný, že v rámci vyhlášeného stavu nouze spustily izraelské odsolovací závody nepřetržitý provoz, přičemž spalovaly o to víc uhlí.

Větší množství solární energie by samozřejmě mohlo pomoci, ale výhodu slunečního svitu na Blízkém východě maří skutečnost, že při teplotě 45 stupňů Celsia, což je v Aravě velmi častá teplota, výkonnost solárních panelů klesá. „Na řešení tohoto problému pracujeme,“ říká Tareq Abu Hamed a otírá si oholenou hlavu.

Ale teplota stále stoupá. Kdyby se praotec Jákob vrátil – procházel tudy poblíž před čtyřmi tisíci let po cestě za svým synem Josefem, který varoval Egyptány před budoucím nedostatkem –, připadala by mu krajina pořád povědomá, jen divokých zvířat je tu mnohem méně. Hlavním porostem je a byla akácie, odolná vůči suchu, zdroj potravy pro gazely, kozorožce, hmyz a ptáky. „Závisí na ní zemědělství v celém Aravském údolí,“ říká Abu Hamedův aravský kolega, ekolog Elli Groner. „Akácie zpevňují půdu a udržují v ní vodu.“

Problém je, že akácie následkem menších srážek hynou.

„Pokud uhynou všechny, nastane naprostý kolaps ekosystému – ekologové tomu říkají fáze posunu, přechodu z jednoho stavu do druhého. Nevíme ale, jak by ten nový stav mohl vypadat. Předvídat je nemožné.“

Izraelský Úřad ochrany přírody navrhoval jejich zavlazování. Groner, který zde řídí dlouhodobý ekologický výzkum, si sundává brýle s drátěnými obroučkami a ukazuje na vyschlé údolí. „Vodou z Galilejského jezera? Nebo z odsolovacích závodů?“

Izraelský lesnický úřad, dodává, „udělal to jediné, co umí. Začal sázet nové akácie. Příspěvatelé Židovského národního fondu si teď mohou osvojit akácii v Izraeli, která nahradí některou z těch uhynulých.“

Ekologové zabývající se populací často mluví o nizozemském klamu: skutečnost, že Nizozemci, žijící v tak hustě zalidněné zemi, mají vysokou životní úroveň, nedokazuje, že lidem prospívá život v nepřirozeném a umělém životním prostředí. Stejně jako všichni ostatní, i Nizozemci potřebují věci, které jim může poskytnout jen ekosystém; naštěstí si mohou dovolit koupit si tyto věci odjinud. Izrael také přežívá díky nadbytku (a štedrosti) ostatních.

Představme si ale, že náklady na palivo pro dovoz banánů, borůvek nebo obilí přes oceán neúnosně stoupnou – kvůli omezenému množství paliv nebo kvůli jejich vlivu na atmosféru. Kdyby byly Izrael, Palestina nebo jakékoliv jiné místo na Zemi donuceny spolehnout se na svou soběstačnost, potýkaly by se se zaopatřením příliš mnoha lidí – a se skutečností, že lidé jsou závislí na dalších živých tvorech, kteří potřebují dostatek půdy a vody, má-li se jim dobře dařit.

A nejen Izraelci a Palestinci: Ve Svaté zemi nejsou těmi nejpłodnějšími. Beduínské rodiny, hádá Alon Tal, mohou mít v průměru až čtrnáct dětí, což by bylo nejvíce na světě. Protože to vždy byli potulní pouštní kočovníci, nebyl si nikdo nikdy jistý, kolik měli dětí. Ale je jich hodně.

Na stavbu měst a vojenských základen už zbývá pouze Negevská poušť, a tak si Izrael nárokuje území, na kterém beduíni tradičně pásli svá stáda. Protože nemají moc na vybranou, stěhují se do měst, která Izrael buduje i pro ně.

V novém beduínském městě Rahat stojí Ahmad Amrani, učitel a kolega Alona Tala ze strany Zelených, na ploché střeše čtyřpatrového domu, který teď obývá spolu s různými členy rodiny. Ve skutečnosti obývá rodina Amraniových celou ulici. „V každé ulici,“ říká a ukazuje na své ponuré město, kde se uprostřed větrem navátého prachu a kusů plastů tyčí třináct mešit, „žije jiná rodina.“

Jeho dům s fasádou z leštěného jeruzalémského vápence je většinou prázdný. Za ním je postaven beduínský stan, kde jeho příbuzní tráví většinu svého času;

sedí na kobercích a pije slazený čaj. Na rozdíl od svého otce a dědečka nechodí Ahmad oblečený v kaftanu a palestiniň; na sobě má džíny a koženou bundu. Chodil také jako první z celé rodiny na univerzitu.

„Před čtyřmi lety, když jsem nastupoval na Ben Gurionovu univerzitu, jsem byl jedním ze čtyř beduínských studentů. Dnes jich tam chodí čtyři sta.“ Odmlčí se. „A tři sta padesát z nich jsou ženy.“

Beduínští muži, kteří svůj čas doposud trávili na velbloudích hřbetech a poháněli kozy přes otevřenou poušť, si na omezený životní prostor ve městě nezvykají snadno, říká. Nikdo nemá možnost být šejkem. Protože většina mužů nepracuje a nemá příjem, začínají tuto roli zastávat ženy. Mladé ženy si velmi rychle uvědomují, že čím lepšího vzdělání dosáhnou, lépe budou vydělávat.

Velikou otázkou teď ale zůstává, koho si tyto vzdělané ženy vezmou za muže. „Je to delikátní,“ říká Armani. „Protože mají tyto ženy větší sebevědomí, je pro ně těžké najít si vhodný protějšek. Čím dál víc jich zůstává svobodných. A nikdo už teď nemá čtrnáct dětí.“ Zamíří dolů do stanu na čaj a mandlové sušenky. Jeho manželka, také učitelka, a jejich jedno dítě, syn, budou každou chvíli doma.

* * *

Než opustíme Izrael a Palestinu, zbývá položit ještě jednu otázku. Odpověď na ni ale vyvstane jasněji, až opustíme tento sud prachu na Blízkém východě, kde se lidské vášně, duchovní i divoké, brání snahám zjednodušit je na pouhou demografii. Pořád ale mějme na paměti, že už v době Genese, kdy tu žilo pouze pár tisíc lidí, probíhaly mezi rostoucími kmeny bitvy o cenné studny.

Čtvrtá otázka

Pokud se ukáže, že udržitelná populace Země bude méně než 10 nebo i více miliard lidí, což je počet, ke kterému spějeme, anebo dokonce méně než 7 aktuálních miliard, jakou ekonomickou strategii zvolíme pro zmenšující se a později pro ustálenou populaci – tedy ekonomiku, která dokáže prosperovat, aniž by byla závislá na neustálém růstu?